

بررسی اهمیت فضاهای باز در کیفیت مسکن معاصر (نمونه موردی شهرک اکباتان تهران و مجتمع زیتون اصفهان)

حکیمه مقصودی*؛ ارشد معماری، دانشگاه غیرانتفاعی مازیار رویان، دانشکده معماری و شهرسازی، رویان، ایران
 Hakimeh. Maghsoodi95@gmail.Com
 حمیدرضا دلفانیان: دانشجوی دکتری، دانشگاه آزاد اسلامی واحد سمنان، ایران
 hrd.architect@gmail.com

چکیده

یکی از مهمترین فضاهایی که در مسکن گذشته وجود داشته وجود فضاهای باز و نیمه باز بوده است. اما در معماری معاصر این فضاها مبدل به فضاهای کوچکی شده است که در آنها نقش اجتماعی این فضاها کم رنگ شده است. کیفیت محیط کالبدی بر رفتار انسانها موثر است، اجتماعهای کوچک که انسانها را در خود پرورش می دهند نیازمند توجه و طراحی معمارانه ارزشمند هستند. محیطهای اجتماعی اثر قابل ملاحظه‌ایی را در رفتارهای جمعی و تعاملات اجتماعی دارند. رسیدن به شاخصهای اجتماعی در مسکن با رویکرد پایداری از جمله اهدافی است که امروزه مورد توجه قرار داده شده است. مهمترین چالش در عرصه پژوهش مورد نظر شناخت و بررسی ارزش فضاهای باز و نیمه باز در محیطهای مسکونی برای رسیدن به زندگی اجتماعی است، که در آن انسان را رو به سوی اجتماعی بودن در فضاهای مسکونی عمومی می برد. پژوهش فوق با روش توصیفی - تحلیلی به ارزشمند نمودن فضاهای زندگی برای انسان خواهد پرداخت، تحلیل نمونه موردی شهرک اکباتان تهران و مجتمع زیتون در اصفهان می باشد که از جمله محیطهای اجتماعی است که می توان در این راستا به آن پرداخت. نتیجه تحقیق نشان می دهد که تقویت عرصه های باز و نیمه باز مسکن در جهت ارزشمند نمودن هویت انسانی معماری معاصر را رو به ساختن محیطهای اجتماعی برده و نیز ارائه الگویی برای مسکنهای اجتماعی امروزی در راستای ایجاد فضاهای تعاملی خواهد داشت.

واژه های کلیدی: مسکن معاصر، حس تعلق، فضاهای باز و نیمه باز، طراحی معماری.

۱- مقدمه

از آنجا که تعاملات اجتماعی دارای مؤلفه های زمانی- مکانی هستند لازم است عوامل محیطی مؤثر در شکل گیری آن ها مورد بررسی قرار گیرد و مؤلفه های عینی (کالبدی و طبیعی) و ذهنی (خاطرات و روابط انسانی) تأثیر گذار در افزایش روابط جمعی مورد مطالعه قرار گیرد. در سال های اخیر، تغییر ویژگی های جمعیتی، اجتماعی و فرهنگی انسان ها تأثیر زیادی در شکل گیری مسکن داشته است. کیفیت محیط نه تنها به حوزه برآورده سازی نیازهای مادی انسانی توجه دارد، بلکه تأمین و ارتقای ظرفیت های اجتماعی و توسعه های اجتماعات براساس الگوهای رفتار اجتماعی را در نظر دارد. بنابراین بهبود و ارتقای کیفیت محیط مسکونی، به مثابه یکی از اهداف اصلی سیاست گذاران و برنامه ریزان در پایش سیاست های عمومی تبدیل شده است (خادم الحسینی و دیگران، ۱۳۸۹، ص ۱). با توجه به محدودیت فضای داخلی واحدهای مسکونی و سابقه سنتی حضور حیاط در زندگی ایرانی، فضای باز مجالی برای گسترش عملکرد فضای داخلی و رابطه آن با فضای بیرونی است. بنابراین، بازنگری و شناخت وضع موجود فضای باز، زمینه ساز طراحی آگاهانه تر فضاهای باز مسکونی در آینده است (عینی فر، علیرضا، قاضی زاده، ندا، ۱۳۸۹، ص ۳۵). فضاهای باز و نیمه باز در مجتمع های مسکونی به عنوان یکی از مؤثرترین و مهمترین مکان ها برای برقراری ملاقات ها و تعامل اجتماعی ساکنین با یکدیگر می باشد که می تواند در کاهش تضادهای اجتماعی، ایجاد حس تعلق به مکان و حس سرزندگی بسیار مؤثر باشد. بنابراین در این راستا لازم است ارتقای کیفیت محیطی از طریق ارتقای سرزندگی، خوانایی، زیبایی، امنیت و در نهایت سازماندهی عناصر کالبدی مرتبط با فضاهای باز و نیمه باز صورت گیرد.

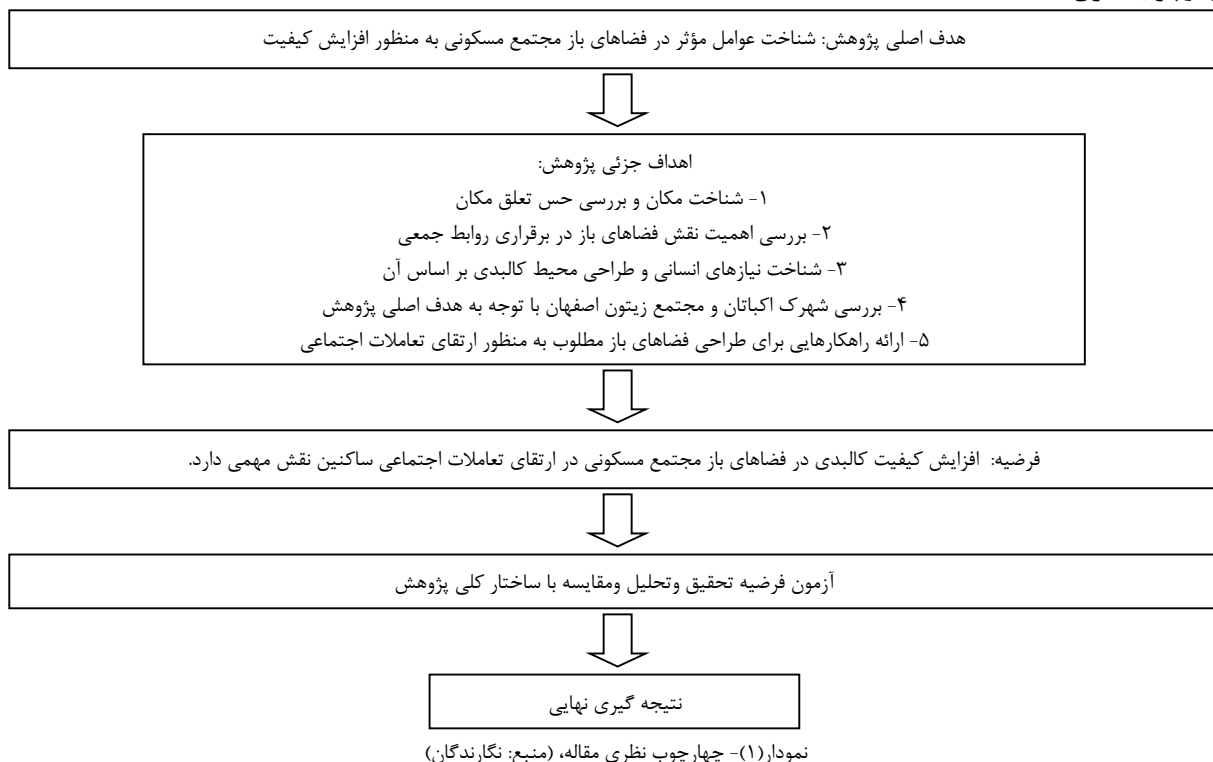
۲- پیشینه تحقیق

پژوهش هایی که در زمینه تعاملات اجتماعی در فضاهای باز تا کنون انجام شده است، میتوان به مقاله نقش فضاهای باز در حس تعلق به مکان مطالعه موردی: شهرک اکباتان در تهران اشاره نمود که در این مقاله به حس تعلق در فاز ۲ شهرک اکباتان و رابطه بین مردم و کالبد، رابطه ویژگی های معماری و ایجاد حس تعلق در این شهرک را بررسی نموده است. پژوهش دیگر که به آن اشاره می شود مقاله فضاهای عمومی و افزایش تعاملات اجتماعی نمونه موردی مجتمع مسکونی کوثر و فاز دو مجتمع مسکونی اکباتان که به ارائه راهکارها برای جداره های بین فضاهای مسکونی در فاز ۲ شهرک اکباتان پرداخته است و از طریق مطالعات میدانی و پرسشنامه ای به ارائه راه حل برای تقویت فضاهای عمومی را برای تعاملات انجام داده است. در زمینه انسان و روابط اجتماعی و فضا می توان به نظریات و کتب یان گل مانند شهرهای انسانی و زندگی در فضای میان ساختمان ها اشاره نمود و نیز نظریه های راپاپورت در کتاب انسان شناسی مسکن، البته در این کتب همگی با توجه به انسان و محیط کالبدی تعاریف و نقاط قوت و فرصتی را برای تعاملات در فضاهای باز مطرح نموده اند، که می توان به عنوان ارائه المان های تعریفی و طراحی به آنها پرداخت.

۳- روش تحقیق

پژوهش فوق با روش توصیفی- تحلیلی و ارائه الگوهای فضایی برای مسکن معاصر در تحلیل اولیه به بررسی فضاهای باز و نیمه باز در مجتمع های مسکونی و عوامل مؤثر در ارتقای کیفیت این فضاها و نقش آن در افزایش تعامل و ارتباط میان ساکنین می پردازد. در مرحله دوم پژوهش به بررسی شهرک اکباتان در تهران و مجتمع مسکونی زیتون در اصفهان پرداخته می شود و تعاملات و ارتباطات جمعی در آن مورد مطالعه و تحلیل قرار گرفته می شود و در جدول تحلیل نتایج بررسی ها به نمایش گذاشته می شود که در این بخش از تحقیق با استفاده از روش تحقیق کیفی که به صورت سه روش مشاهده، بررسی نمونه های موردی و استفاده از اسناد و مدارک برای گردآوری داده ها در پژوهش کیفی و نتیجه گیری استفاده شده است. در نهایت راه کارهایی به منظور ارتقای کیفیت محیطی و فضاهای باز و نیمه باز در جهت برقراری روابط جمعی و اجتماعی ساکنین ارائه می گردد.

۴- چهارچوب نظری مقاله

۴-۱- مسکن معاصر

مسکن تنها سرپناه فیزیکی و یک خوابگاه نیست و باید مسائل روانی، فرهنگی و خانوادگی هم در آن منظور شود، محیط مسکونی خوب و پایدار، سکونتگاهی است که سلامت و بهزیستی ساکنان و بقای موجودات در آن تأمین شده باشد. از جمله عوامل مؤثر در ایجاد سرزندگی در محیط زندگی، وجود فضاهای عمومی مناسب است. محله‌ها و واحدهای همسایگی پایدار، مکان تلاقی تعاملات و عوامل اجتماعی، اقتصادی، کالبدی و زیست محیطی‌اند (عزیزی، ۱۳۸۵، ص ۳۸). شناخت تعاریف مربوط به مجتمع‌های مسکونی و بررسی سیر تحول تاریخی آن‌ها در تجزیه تحلیل مسائل مربوط اهمیت به‌سزایی دارد. مسکن شهری را می‌توان به طور کلی به دو الگوی تک خانواری و آپارتمانی تقسیم کرد. آپارتمان‌ها را می‌توان به دو گروه اصلی تقسیم نمود که در آن ساختمان‌های متعارف یا کوتاه مرتبه تا ۸ طبقه و بیش از آن، بلند مرتبه یا برج نامیده می‌شوند. مجتمع‌های مسکونی را نیز می‌توان شامل تعدادی بلوک ساختمانی در نظر گرفت که می‌تواند شامل گونه‌های مختلف مسکن (تک خانواری، آپارتمان‌های کوتاه و بلندمرتبه باشد). در این مجتمع‌ها بلوک‌های آپارتمانی در یک قطعه زمین و براساس طرحی از پیش اندیشیده شده قرار می‌گیرند. بلوک‌ها می‌توانند در اشکال مختلفی با یکدیگر ترکیب شوند و فضای باز در ارتباطی معنی‌دار با ساختمان‌ها قرار گیرند. از خصوصیات دیگر مجتمع‌های مسکونی می‌توان به حریم و محدوده مشخص و تفکیک شده آن‌ها از باف پیرامون شهری اشاره کرد که در برخی موارد می‌تواند آن‌ها را به صورت جزیره‌ای کالبدی-اجتماعی در شهر مشخص گرداند (عینی‌فر، ۱۳۸۴، ص ۳۱).

• هر مسکن برای آن که کامل باشد باید چهار هدف را برآورده کند:

۱- مسکن باید دارای ارزش اجتماعی و فرهنگی باشد (از این دیدگاه بدون شک مسکن سنتی بهترین چیزی است که وجود دارد).

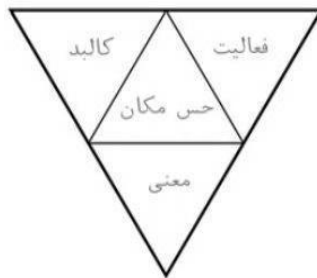
۲- مسکن باید به اندازه کافی ارزان باشد تا بیشترین تعداد افراد بتوانند آن را برای خود تهیه کنند.

۳- مسکن باید بتواند ساکنین خود را در سلامت کامل نگه دارد.

۴- مسکن در طول عمر خود باید به حداقل نگهداری نیاز داشته باشد (راپاپورت، ۱۳۸۸: ۲۰۰).

۴-۲- مکان و حس تعلق به آن در فضاهای مسکونی

مکان، زمانی شناخته می‌شود که تصویرهای ذهنی اولیه، خاطرات و تجربه‌های ما (فرایندهای شناختی) و به نوعی خود ما را تداعی کنند. برای درک سازوکارهای شناخت ما از محیطمان و شیوهی به یادآوردن موارد آن، تحقیقات گسترده‌ای انجام شده است. شیوه اصلی کار برای نیل به این هدف، ترسیم نقشه ذهنی است، یعنی پدیدار ساختن تصویر ذهنی محیط که افراد به آن شکل می‌دهند و از آن به عنوان الگوی رفتارشان در شهر استفاده می‌کنند (مدنی پور، ۱۳۷۹، ص ۹۸). مجموعه‌ای از حکایات و روایت‌های فردی و جمعی که توأم با مکان رخ می‌دهند در ایجاد تعلقات اجتماعی به مکان مؤثرند بخشی از شخصیت وجودی هر انسان که هویت اجتماعی وی را می‌سازد مکانی است که خود را با آن شناسایی کرده و به دیگران نیز می‌شناساند، طوری که آن را می‌توان خودهمانی با فضا نامید و در این راستا فرایندهای اجتماعی در ایجاد تعلق مکانی بیش از کیفیت کالبدی اهمیت دارند (رضازاده، ۱۳۷۸، ص ۲۳۹). در روانشناسی محیطی، تعلق مکانی به رابطه شناختی فرد یا جمع با یک محیط اطلاق می‌شود و از لحاظ هویتی، تعلق مکان رابطه هویتی فرد به محیط اجتماعی است. احساس تعلق و دلبستگی به مکان، سطح بالاتری از حس مکان است که در هر موقعیت و فضا به منظور بهره‌مندی و تداوم حضور انسان در مکان، نقش تعیین کننده‌ای می‌یابد (فلاح، ۱۳۸۵، ص ۶۰).

نمودار (۱) - حس مکان (جان پانتز - ۱۹۹۱) منبع: (گلکار، ۱۳۷۹، ص ۳۲)

محیط علاوه بر عناصر کالبدی، شامل پیام‌ها، معانی و رمزهایی است که مردم بر اساس نقش‌ها، توقات، انگیزه‌ها و دیگر عوامل آن‌را رمزگشایی و درک و در مورد آن به قضاوت می‌پردازند (در صورت قضاوت مثبت، حس مکان در افراد شکل خواهد گرفت). با شکل‌گیری حس مکان هماهنگی فرد و محیط افزایش یافته و باعث بهره‌برداری بهتر از محیط، رضایت استفاده‌کنندگان و در نهایت احساس تعلق به محیط و تداوم حضور در آن می‌شود و در شکل‌گیری حس مکان در ساکنان مؤثر می‌باشد (فلاح، ۱۳۸۵، ص ۵۹). تعلق به مکان همان گونه که با طولانی شدن مدت سکونت فرد در یک محل افزایش می‌یابد، وابستگی زیادی به تعامل فرد با دیگران در آن مکان دارد (پیربابایی، سجاذاده، ۱۳۹۰، ص ۲۲). فرایندی که در ایجاد تعلقات روحی روانی نسبت به محیط ایجاد می‌گردد، از جنس آشنایی، احساس، هیجان و خاطره است. تحقیقات، نشان می‌دهد که معیارهای خاطرات جمعی که نقش مؤثری در ایجاد تعلق جمعی به مکان دارد، به دو دسته اصلی "شکل‌گیری رویدادها و تعاملات اجتماعی" و "ثبت و انتقال خاطره" تفکیک می‌شود، که هر یک از این دو گروه به دو بخش "ساختار اجتماعی و سیاسی" و "ساختار فضایی و کالبدی" تقسیم می‌شوند (میرمقتدایی، ۱۳۸۷، ص ۵).

یکی از عوامل تأثیر گذار فعالیت‌ها و تعاملات بین انسان- مکان و انسان- انسان در آن مکان است. به این ترتیب که نوع فعالیت‌های مکان سبب برآورده شدن نیازها و انتظارات فرد از مکان می‌گردد و مکان باید ظرفیت برآورده ساختن نیازها و انتظارات فرد از مکان را داشته باشد که این عامل نیز خود در گروه عوامل کالبدی قابل بررسی است. به این ترتیب که نوع فعالیت‌های مکان سبب برآورده شدن نیازها و انتظارات فرد از مکان می‌گردد و مکان باید ظرفیت برآورده ساختن نیازها و انتظارات فرد از مکان را داشته باشد که این عامل نیز خود در گروه عوامل کالبدی قابل بررسی است (صادقی، دانشگر مقدم، دژدار، ۱۳۹۱: ۲۵۶).

۴-۳-۱- فضاهای عمومی و تعاملات اجتماعی

فضاهای عمومی به عنوان بخش هایی از محیط مصنوعی می توانند به نیازهای اساسی استفاده کنندگان خود پاسخ دهند و با جلب مردم به خود سبب ایجاد تعلق خاطر و سرزندگی محیط شده و در خلق محیط مسکونی مطلوب نقش مهمی ایفا کنند. اما از آنجایی که اغلب در برنامه ریزی و طراحی، بدون در نظر گرفتن گستره‌ی فضاهای جمعی ساکنان، صرفاً احجامی بدون توجه به نیاز کاربران خلق می شود، بیشتر فضاهای عمومی (جمعی) رضایت ساکنان را برآورده نساخته و برای آنها محیط‌های ناامن و ناخوشایند پدید آورده اند (یزدانفر، حسینی، زردی، ۱۳۹۲، ص ۹). در، ساده‌ترین حالت به سه دسته فعالیت‌های ضروری فعالیت‌های انتخابی و فعالیت‌های اجتماعی قابل تقسیم هستند. فعالیت‌های ضروری آنهایی هستند که تقریباً حالتی اجباری دارند مثل رفت و آمدهای روزانه (رفتن به محل کار، خرید و غیره). فعالیت‌های انتخابی در شرایطی صورت می پذیرند که تمایل به انجام آنها و نیز شرایط محیطی مساعد وجود داشته باشد (نشستن، بازی و غیره). فعالیت‌های اجتماعی آن دسته از فعالیت‌هایی هستند که بیش از هر چیز وابسته به حضور دیگران در فضای عمومی اند (تماشا کردن دیگران، صحبت کردن و غیره) (یان گل، ۱۳۸۷، ص ۳).

جدول (۱)- فاکتورهای موثر بر تعاملات در محیط مسکونی

معیارهای سنجش تعاملات اجتماعی در محیط مسکونی	
جشن‌ها مراسم‌ها امنیت سوابق تاریخی المان یا بنای یادبود تعلق و وابستگی به مکان تداوم سکونت	پتانسیل‌های اجتماعی- فرهنگی
فضاهای تجمع و گرد هم آیی فضای عمومی مناسب و فعال فضای سبز فضاهای خاطره انگیز فضای بازی کودکان بالکن‌ها و تراس‌های مناسب روشنایی	پتانسیل‌های کالبدی- فضایی

(منبع: نگارندگان)

۴-۳-۲- فضاهای باز

فضای باز در مسکن معاصر فقط به لحاظ بودن مطرح است و کمیت را در خود جای داده است اما چه بسا که کیفیت هر یک از عناصری که در این فضاها به کار رفته، با توجه به نیازهای انسانی و روابط اجتماعی برنامه ریزی و طراحی شده باشند می تواند یک کالبد باز موفق را در ارتقاء تعاملات اجتماعی ارائه دهد. با توجه به محدودیت فضای داخلی واحدهای مسکونی و سابقه سنتی حضور حیاط در زندگی ایرانی، فضای باز مجالی برای گسترش عملکرد فضای داخلی و رابطه آن با فضای بیرونی است. بنابراین، بازنگری و شناخت وضع موجود فضای باز، زمینه ساز طراحی آگاهانه‌تر فضاهای باز مسکونی در آینده است (عینی فر و قاضی زاده، ۱۳۸۹: ۳۵). محیط‌های خارج از ساختمان یا فضاهای مابین ساختمان‌ها، آگاهانه طراحی می شوند تا با ارائه مکانی که در آن فعالیت‌های خاص می‌توانند رخ دهند، از وقوع برخی رفتارها پشتیبانی نمایند. استفاده از فضاهای باز میان ساختمان‌ها برای انجام طیفی از فعالیت‌ها (ضروری، انتخابی و اجتماعی)، مطابق نظریات گل (۱۳۸۷، ص ۲۴-۴۸)، یکی از الزامات اساسی در تبدیل فضاهای مسکونی به محیط‌های معنادار و جذاب، و متعاقباً سرزنده است.

فضاهای باز، بستری برای بیان فرهنگ عمومی و توسعه زندگی اجتماعی بوده و اعتقادات شخصی و ارزش‌های عمومی کاربران را انعکاس می‌دهد. فضاهای باز هنگامی می‌توانند موفقیت‌آمیز باشند که توسط کاربران مختلف، شامل کودکان، نوجوانان و افراد مسن مورد استفاده قرار گیرند، امکان بروز گونه‌های متعددی از فعالی آنها را فراهم سازند، به مردم این امکان را بدهند که در استفاده از محیط، احساس ایمنی و امنیت کنند؛ فضای راحتی را فراهم کنند (نظیر آنچه با محل نشستن کافی و راحت، دسترسی به نور خورشید، حفاظت در مقابل باد، باران و دیگر عناصر اقلیمی فراهم می‌شود). فرصت‌هایی را برای ارتباط برقرار کردن، کنترل و اصلاح برای کاربران حاصل کنند؛ به صورت همگانی در دسترس باشند؛ فرصت‌هایی را برای یادگیری محیطی فراهم کنند؛ فرصت‌هایی برای کشف، لذت بردن و چالش را دربر داشته باشند، با مشارکت مردم اداره شوند و مورد احترام افرادی که از آن استفاده می‌کنند، در آن زندگی می‌کنند یا در حوالی آن کار می‌کنند، قرار داشته باشند (جلیلی، عینی فر، طلیسچی، ۱۳۹۲، ص ۶۰).

۴-۳-۳- تعاملات اجتماعی در فضاهای باز

تمایل به داشتن روابط متقابل و یا ملاقات کردن یکدیگر نیز نیاز پایه ای است، به همین علت انسان را حیوان اجتماعی لقب داده اند. آنچه مورد توجه ما می‌باشد و باید مورد توجه قرار گیرد این است که انسان‌ها چگونه و در کجا با یکدیگر ملاقات می‌کنند. آیا این برخورد در قهوه‌خانه صورت می‌گیرد یا در کوچه و خیابان، در خانه یا حمام و... زیرا چگونگی برخورد و ملاقات است که بر ساخت و شکل خانه تأثیر می‌گذارد نه صرفاً ملاقات. با توجه به چگونگی برخورد و یا شیوه ملاقات در ایران و فرهنگ‌های مشابه، ملاحظه می‌شود که بعد از محل برخورد، نوع یا چگونگی ملاقات، کیفیت و خصوصیت آن و چگونگی ملاقات کردن بر ساخت و شکل خانه تأثیر دارد. در بسیاری مواقع فضای ملاقات کردن در رابطه با نفس ملاقات و چگونگی آن تعیین می‌گردد؛ که همیشه ارتباط زیادی با تعداد افرادی که یکدیگر را ملاقات می‌کنند ندارد بلکه می‌تواند تابع ملاک‌های دیگری باشد، مثلاً درجه آشنایی یا عدم داشتن شناخت از یکدیگر و... (راپپورت، ۱۳۸۹: ۱۱۲).

جدول (۲) - فاکتورهای موثر بر تعاملات در فضاهای باز با توجه به نیازهای انسانی

عوامل کالبدی	نیازهای انسانی (مازلو)	فضاهای باز
محیطی	شناختی و زیباشناختی	زیباشناسی و عوامل جذب محیطی
تنوع و سازگاری	خودشکوفایی	استفاده از فضاهای باز در هر زمان و شرایط جوی
سرزندگی	احساس تعلق	ایجاد فضا با کاربری های مختلف
تراکم	فیزیولوژیک	میزان پاسخگویی به افراد استفاده کننده از فضا متناسب باشد
ایمنی	ایمنی	تفکیک فضاهای پیاده (سالمندان، بازی، پیاده روی) با فضاهای عبوری دوچرخه و نقلیه
امنیت	عزت نفس	فضاهای نیمه خصوصی قابلیت نظارت بر فضاهای عمومی و نیمه عمومی برای کنترل و بروز جرم
دسترسی	شناخت	ایجاد المان های رفتاری در کنار مجتمع های زیستی

(منبع: نگارندگان)

مطابق یافته‌های کیفیت فضاهای باز برای جذب انسان نیازمند عواملی است که در جدول بالا ذکر شد ارائه ساختار کالبدی متناسب با نیازهای انسانی و نیاز او به پذیرش توسط اجتماع نیازمند طراحی کالبدی فضاهای باز و ایجاد تنوع در این عرصه ها می باشد. کیفیت محیط باز در قالب جذب انسان به آن نقطه شروعی است برای تعاملات اجتماعی در فضاهای میان ساختمان‌ها.

۴-۳-۴- دسته بندی فعالیت ها در عرص های باز

فعالیت های انسان معلول نیازهای اوست. فضاهای عمومی باید به گونه ای طراحی شوند که پاسخگوی نیازهای متنوع گروه های مختلف اجتماعی در همه ی رده‌های سنی باشند برقراری رابطه ی اجتماعی از ملزومات زندگی جمعی است که یکی از همین نیازها محسوب می شود. ارتباط اجتماعی از طریق فعالیت های متنوعی در محیط صورت می پذیرد که مهمترین آنها عبارتند از:

۱. گفت و شنود: یکی از علایق اساسی افراد، توجه به افراد در محیط است. آنها گاهی اوقات دوست دارند دیدار، گفت و شنود، مراسم عمومی و بازی جمعی داشته باشند و مکان‌های بدون مردم افراد را به وحشت می اندازد (نوذری، ۱۳۸۳، ص ۴).
  ۲. دیدار: یکی از فعالیت های اجتماعی تماس و دیدار بین افراد و گفتگو و تبادل افکار بین آنهاست. در اینجا دیدار به مفهوم ملاقاتی است که از قبل برای آن برنامه‌ریزی شده و پس از انتظار در فضای خاصی صورت می‌گیرد.
  ۳. آمد و شد: وجود دسترسی های ساده به فضاهای عمومی در محیط مسکونی موجب جذب افراد و فعالیت ها به محیط می شود. پیاده روی عمده ترین آمد و شد در محیط های مسکونی است که ضمن به ارمغان آوردن سلامتی و نشاط برای افراد، به فضاهای عمومی یا جمعی در محیط مسکونی جنب و جوش و حرکت می بخشد و فعالیت هایی از قبیل دیدار و گفت و شنود را در این فضاها خوشایند تر کرده و مورد استقبال ساکنان قرار می‌گیرد.
  ۴. مراسم عمومی: بعضی از مراسم و آداب اجتماعی و مذهبی می توانند در فضاهای عمومی صورت گیرند مثل جلسات مشترک ساکنان، جشن ها و مراسم مذهبی.
  ۵. بازی: یکی از فعالیت های متداول برای اغلب گروه‌های سنی بازی است. این فعالیت از بازی کودکان زیر نظر خانواده در محیط مسکونی آغاز شده و تا بازی افراد بزرگسال در مکان های عمومی تر گسترش می یابد.
  ۶. ورزش: نوعی فعالیت فیزیکی که بستگی به تمایل فرد، وضعیت جسمانی و هدف نهایی وی از ورزش دارد. طراحی فضاها و امکانات ورزشی باید متناسب با محیط و شرایط آن باشد تا حرکات ساده نرمشی، پیاده روی، شطرنج و غیره در آن صورت گیرد.
  ۷. تفریح: هرگونه فعالیتی را که با قصد برطرف کردن نیاز اوقات فراغت صورت می‌گیرد. هر تفریحی در این زمان انجام می‌گیرد ولی همه ی اوقات فراغت صرف تفریح نمی‌شود.
- برخی از این فعالیت ها در عین ساده بودن، خاص تر هستند، مانند راه رفتن، ایستادن و نشستن و همچنین دیدن و گفتگو کردن. این فعالیت های پایه به عنوان نقطه شروع در نظر گرفته می شوند و در ادامه برای طیف وسیعی از دیگر فعالیت ها مانند بازی، ورزش و فعالیت های اجتماعی و غیره، بستر رشد و گسترش فراهم می‌کنند (نوذری، ۱۳۸۳، ص ۴).

۴-۳-۵- اهمیت فضاهای باز در مسکن معاصر

فضایی که در میان مجتمع های مسکونی دوران معاصر ایجاد شده به شرط طراحی مناسب و بهینه می تواند بهترین مکان برای تعامل اجتماعی با همسایگان و نیز ارتباط با طبیعت است. چرا که این فضاها نوعی فضای نیمه عمومی را در اختیار ساکنین آن مجتمع قرار داده که نوعی حس تعلق و مالکیت را در بین ساکنین ایجاد می کند، از نظر جان لنگ فضای باز خصوصی روابط همسایگی را رشد می دهد، و روابط اجتماعی محلی موقعیت مناسبی را برای اجتماعی شدن کودکان فراهم می آورد. فضاهای باز مشترک در مجتمع های مسکونی با تناسب فرهنگی و اقلیمی می توانند حس تعلق به مکان، امنیت، روابط اجتماعی متقابل را ارتقاء بخشیده و آنرا نقطه قوت فضاهای کوچک شهری برای انسان در حیطه اجتماعی شمرد. (صمدی فرد، ۱۳۹۲، ص ۶).

۴-۴- مطالعات نمونه موردی ها

۴-۴-۱- شهرک اکباتان تهران

فاز یک شهرک اکباتان متشکل از ۱۰ بلوک است که توسط استادبوم شهید دستگردی (پاس) و استادبوم راه آهن به دو قسمت ۶ و ۴ بلوکی تقسیم گشته، به اصطلاح به ۴ بلوک شمال استادبومها بلوک بالا و به ۶ بلوک جنوب استادبومها بلوک پایین گفته می‌شود، این فاز دارای ۷ بازارچه و ۳ مدرسه می‌باشد. (fa.wikipedia.org, ۲۰۱۴). طی بازدیدهای به عمل آمده از این فاز ساختار کالبدی فضاهای عمومی نسبت به تراکم مسکن مطلوب است اما نیازمند ارائه فرصت‌های رفتاری و شناخت، دید بصری به افراد ساکن در این مجتمع است. در واقع با طراحی کاربری های متنوع و به کار بردن مصالح و المان های معماری متفاوت و ایجاد کنج هایی برای دور هم بودن می توان به فضایی مطلوب برای جذب افراد و حضور آنها در فضاهای باز ارائه نمود. (fa.wikipedia.org, ۲۰۱۴)

عکس (۱) - شهرک اکباتان تهران-منبع:سایت (۲۰۱۴fa.wikipedia.org)

جدول(۳)- جدول SWOT وضع موجود شهرک اکباتان

جدول SWOT وضع موجود شهرک اکباتان				
بیرونی	درونی		بیرونی	خصوصیات و ویژگی‌ها
	فرصت‌ها	نقاط ضعف		
تهدیدها				
تبدیل شدن به فضایی خوابگاهی - مهاجر پذیر بودن - نبود روح مکان	- امکان ایجاد فضاهای تعاملی شهری	- نبود تعاملات اجتماعی در برخی فضاها - مالکیت‌های تایمی	- امنیت نسبی در مجموعه - تنوع بلوک‌ها و واحدهای مسکونی	پتانسیل‌های اجتماعی- فرهنگی
از بین رفتن حس زیبایی- بی توجهی به فضاهای سبز - گسترش آلودگی‌های واحدهای صنعتی - نبود منظر زیبای شهری	فرصت ایجاد مسیرهای پیاده- - احداث بام سبز - استفاده از المان‌های معماری گذشته در ورودی‌های هر واحد - امکان ایجاد مسیرهای دوچرخه - امکان ایجاد فضاهای تعاملی شهری - ایجاد محیطی دنج و سبزدر فضاهای باز - ارتقای فضاهای داخلی	- نمای بستر ساز بتنی - دید نامطلوب بصری - راهروهای بی روح داخلی - نبود فضاهای مکانیزه عبوری	- داشتن فضای سبز - دارای کالبدی ماندگار - دارای منظر داخلی مطلوب - عرصه‌های باز محیطی در زیر بلوک‌ها - فضاهای درون سایت اجتماعی - فرمیک و یادمانی نماها	پتانسیل‌های کالبدی-فضایی

(منبع: نگارندگان)

۴-۲-۴- ارائه راه حل مناسب برای ارتقاء تعاملات در فضاهای باز(شهرک اکباتان)

- در مکان‌ها باید تمایز روشنی بین فضاهای عمومی، نیمه خصوصی و خصوصی وجود داشته باشد.
- قرارگیری دقیق و انتخاب مرزهای فیزیکی مناسب- درها، حصارها، دیوارها و پرچین‌ها- مکان‌های دنجی را پدید می‌آورد که جذاب نیز هستند.
  - حصارهای بلند و چشم‌اندازهایی که به شکل فعال مانع دسترسی و دید افراد می‌شوند.
  - سازگار بودن فعالیت‌ها باهم.
  - ایجاد عایق صوتی با استفاده از کشت گیاهان و درختان و نبود مزاحمت فضاهای الحاقی به لحاظ صوتی برای ساکنین داخل مجتمع‌ها.
  - منظرسازی و کف‌سازی برای ارائه بستر تفکیک شده تمامی سنین و اتفاقات جمعی و فردی.
  - نورپردازی مناسب و ایجاد حس امنیت در شب.
  - ایجاد فضاهای ناظر برای کاهش جرم و نظارت بر فعالیت‌های ساکنین و بازی کودکان.
  - طراحی فضاهای دنج هر چند کوچک.
  - ایجاد و طراحی فضاهای نیمه باز و مسقف

۴-۵- مجتمع زیتون

مجتمع مسکونی زیتون در شهر اصفهان طراحی و اجرا شده است. آغاز طراحی در سال ۱۳۷۸ و شروع ساخت در سال ۱۳۸۰ می‌باشد. با توجه به اقلیم این شهر، استفاده از گیاهان در طراحی بنا در تابستان برای جلوگیری از نور مزاحم و تهویه هوای مطبوع در مجموعه و در زمستان جلوگیری از ورود باد سرد به بنا برای آسایش دمایی و ... مناسب می‌باشد. در طراحی بناهای این مجتمع مسکونی از تلفیق سبک معماری سنتی _ بومی و معماری مدرن با تلفیق چند حجم متفاوت ولی در عین حال یکپارچه (به دلیل استفاده از مدول تکرار شونده در طراحی، استفاده از ریتم و تکرار، تناسب در ارتفاع واحدها تکرار شونده احجام هندسی مربع و مستطیل و ... بهره گرفته است.

عکس (۲) - مجتمع مسکونی زیتون اصفهان - (منبع: www.iranshahrsaz.com)

جدول (۴) - جدول SWOT وضع موجود مجتمع زیتون

جدول SWOT وضع موجود مجتمع زیتون				
خصوصیات و ویژگی‌ها	درونی		بیرونی	
	فرصت‌ها	نقاط ضعف	نقاط قوت	تهدیدها
پتانسیل‌های اجتماعی- فرهنگی	- حفظ امنیت و ارزش‌های سنتی در مراسم - حفظ امنیت در فضاهای باز و نیمه باز مجموعه - تنوع سطوح مختلف اجتماعی ساکنان - فضاهای باز مجموعه و قابلیت آن در شکل‌دهی به خاطرات جمعی	- عدم وجود فضاهایی جهت برگزاری مراسم‌ها و آیین‌ها	- امنیت نسبی در مجموعه - تنوع بلوک‌ها و واحدهای مسکونی - برگزاری مراسم‌های مختلف با ماهیت جمعی در فضاهای عمومی مجتمع - استفاده از حداکثر امکانات و مصالح مصرفی با حداقل هزینه	- وجود خطرات و تهدیدهای محیطی مانند سیل، زلزله و ... - تغییر تدریجی ماهیت در مراسم و آیین‌های سنتی و عدم تمایل حضور در آن‌ها
پتانسیل‌های کالبدی- فضایی	- استفاده از پتانسیل‌های فضاهای عمومی (فرهنگسرا، پارک، ...) - حفظ، بهسازی، مناسب‌سازی پاتوق‌ها - استفاده از ویژگی‌های منحصر به فرد در برگزاری مراسم‌ها - حفظ و ساماندهی فضاهای باز و نیمه‌باز مجموعه	- کم بودن فضاهای جمعی و عمومی - عدم تنوع فضاهای باز و نیمه باز	- وجود فضاهای خاطره انگیز - وجود فضای سبز و توجه به پوشش گیاهی - استفاده از ریتم و تکرار - تناسب در ارتفاع واحدها و تکرار شونده - تلفیق سبک معماری سنتی _ بومی و معماری مدرن - ایجاد و طراحی فضاهای نیمه باز و مسقف - حس دعوت‌کنندگی و تاثیر مثبت در دید بصری کاربران - جدا کردن مسیرهای پیاده و سواره - استفاده از مدول‌های تکرار شونده در طراحی	- از بین رفتن فضاهای گردهم آیی در مجموعه - تغییر کاربری فضاهای باز و نیمه باز مجموعه - تغییرات کالبدی و عملکردی فضاهای جمعی

(منبع: نگارندگان)

با توجه به تحلیل صورت گرفته در مورد وضعیت تعاملات اجتماعی در مجتمع مسکونی زیتون مشاهده می‌شود که نسبت به شهرک اکباتان عوامل کالبدی- محیطی از کیفیت به نسبت قابل قبولی برخوردار می‌باشد و همین عوامل موجب شده است محیطی نزدیک به رویکرد مورد نظر فراهم گردد.

۴-۶- آزمون فرضیات (راه کارهای القاء فضاهای نوین در مسکن معاصر برای ارتقاء تعاملات اجتماعی)

پاتوجه به فرضیه پژوهش و تحلیل‌هایی که در قسمت قبل صورت گرفت، نتایج آزمون فرضیه مورد نظر نشان می‌دهد که معیارهای امنیت، حس تعلق به مکان، خوانایی، در گروه عوامل مؤثر ذهنی و معیارهای تنوع فضایی، زیبایی‌شناسی را به عنوان عوامل مؤثر از منظر عینی در نظر گرفت. طبق مشاهدات و بررسی‌های انجام شده مجتمع مسکونی زیتون اصفهان را علیرغم ضعف‌ها و مشکلات موجود، می‌توان نمونه تقریباً مناسبی از لحاظ عوامل کالبدی مناسب و مؤثر در برقراری روابط انسانی و جمعی در نظر گرفت و راهکارهایی که در زیر ارائه می‌گردد را در شهرک اکباتان و موارد مشابه در جهت ارتقای تعاملات اجتماعی در فضاهای عمومی به ویژه فضاهای باز مجموعه به کار گرفت.

جدول (۵) - راهکارهای طراحی برای فضاهای جمعی

عوامل کالبدی	عوامل اجتماعی- فرهنگی
- طراحی مسیرهای عبوری با عرض مناسب و کافی - طراحی مسیرهای مجزا برای عبور عابر پیاده و دوچرخه سواری - فضاهای توقف و مکث مناسب - کنج‌های مناسب برای توقف و دیدارهای اتفاقی و یا با قرار قبلی - طراحی فضاهای نشست و انتظار مناسب از لحاظ راحتی و ایمن در برابر شرایط جوی - طراحی فضاهای جمعی و عمومی به منظور استفاده در ساعات مختلف شبانه روز	- مدیریت مناسب مجموعه - ساماندهی و نظارت بر عملکردها و کاربری‌ها - ایجاد فضاهای فرهنگی - آموزشی - اجتماعی - مشارکت و دخالت ساکنین مجموعه در تصمیم‌گیری‌های مربوطه - انجام مراسمات و آیین‌ها در مجموعه

	- استفاده کافی از پوشش گیاهی متنوع و مناسب در قسمت های مختلف فضاهای جمعی - استفاده از عناصر طبیعی مانند گیاهان، آب نما و... - طراحی المان های یادمان و خاطره انگیز به منظور تعلق جمعی - طراحی فضاهای بازی کودکان
--	---

(منبع: نگارندگان)

۵- نتیجه گیری

فضاهای باز را می توان به گونه ایی طراحی نمود که انعطاف پذیری را در خود جای داده و انسان را در محیط به چالش حس تعلق به مکان کشانده و محیط را جزئی از وجود خود بداند. محیط های انسانی برای ساخت روح انسان ساخته می شوند. انسان موجودی اجتماعی است پس برای طراحی فضاهای باز در مجتمع های مسکونی می بایست از المان های معماری همچون مجتمع زیتون اصفهان و یا فراتر از آن باغ های عمودی و شکل گیری این فضاها در تراکم های عمودی را بیان نمود. در نتیجه در ارائه الگوهای مناسب برای فضاهای باز ایجاد تاسیسات شهری، امنیت، شرایط اقلیمی، المان های خاص در معماری برای تقویت دنج ها و کارکردهای متفاوت در محیط های باز را در قالب طراحی معماری آورده و انسان و محیط را در غالب حیطه ایی که بر یکدیگر غالب نشده و پایداری را عرضه نمایند گذاشت.

منابع

۱. پاکزاد، جهانشاه، (۱۳۸۵)، راهنمای فضاهای شهری در ایران، تهران: پیام سیما.
۲. جلیلی، محمد، عینی فر، علیرضا، طلپسچی، غلامرضا، (۱۳۹۲)، فضاهای باز مسکونی و پاسخ دهی محیطی: مطالعه تطبیقی سه مجموعه مسکونی در شهر همدان، نشریه هنرهای زیبا، دوره ۱۸، شماره ۴ تهران: ص ۵۷-۶۸.
۳. راپاپورت، آموس، (۱۳۸۹)، انسان شناسی مسکن، مشهد: آستان قدس رضوی.
۴. رضازاده، راضیه، (۱۳۸۰)، بحران ادراکی - رفتاری در فضای شهری، تهران: نشر شهرداری ها، ویژه نامه ۵، شماره ۲۳، ص ۵-۱۱.
۵. صادقی، فرشته رویا، دانشگرمقدم، گلرخ، دژدار، امید، (۱۳۹۱)، بررسی رابطه طرح کالبدی در مجتمع های مسکونی و حس دل بستگی به مکان در بین ساکنین (مطالعه موردی: مجتمع های مسکونی امام خمینی و امام رضا در همدان)، نشریه مدیریت شهری، دوره ۱۰، شماره ۳۰، تهران: ص ۲۵۳-۲۶۴.
۶. صمدی فر، زهرا، موحد، خسرو، جهانبخش، حیدر، (۱۳۹۲)، بررسی نقش فضاهای باز مشترک در مجتمع های مسکونی امروز به عنوان یکی از عوامل پایداری اجتماعی در معماری بومی در افزایش امنیت شهری، همایش ملی معماری، شهرسازی و توسعه پایدار با محوریت از معماری بومی تا شهر پایدار، مشهد.
۷. عزیزی، محمد مهدی، (۱۳۸۲)، اصول و معیارها در تعیین تراکم شهری، تهران: انتشارات دانشگاه تهران.
۸. عینی فر، علیرضا، (۱۳۷۹)، عوامل انسانی - محیطی موثر در طراحی مجموعه های مسکونی، نشریه هنرهای زیبا، دوره ۸، شماره ۸، تهران: ص ۱۰۹.
۹. عینی فر، ع. قاضی زاده، ن. (۱۳۸۹)، گونه شناسی مجتمع های مسکونی تهرات با معیار فضای باز. شماره ۵، ص ۳۵.
۱۰. فلاحت، محمد صادق، (۱۳۸۵)، مفهوم حس مکان و عوامل شکل دهنده آن، نشریه هنرهای زیبا، دوره ۱، شماره ۲۶، تهران: ص ۵۷.
۱۱. گلکار، کوروش، (۱۳۷۹)، مولفه های سازنده کیفیت طراحی شهری، نشریه: صفا، دوره ۱۱، شماره ۳۲، تهران: ص ۳۸-۶۵.
۱۲. میرمقتدایی، مهتا، (۱۳۸۸)، معیارهای سنجش امکان شکل گیری، ثبت و انتقال خاطرات جمعی در شهر، نشریه هنرهای زیبا، شماره ۳۷، تهران: ص ۵-۱۶.
۱۳. نوذری، شعله، رفیع زاده، ندا، داعی نژاد، فرامرز، (۱۳۸۳)، مبانی طراحی فضاهای باز محیط های مسکونی متناسب با شرایط سالمندان، تهران: مرکز تحقیقات ساختمان و مسکن.
۱۴. گل، یان، (۱۳۸۷)، زندگی در فضای میان ساختمان ها، مترجم: شیما صادات شصتی، تهران: انتشارات جهاد دانشگاهی.
۱۵. یزدانفر، سید عباس، (۱۳۹۲)، فضاهای عمومی و افزایش تعاملات اجتماعی (مجتمع مسکونی اکباتان فاز ۲ و کوثر)، مجله مدیریت شهری، شماره ۳۲، تهران: ص ۷-۲۲.